

Over cyborgs, perverse koppelingen en heteroglossia

Of: de ironie van een politiek manifest (1)

Baukje Prins

"I'm telling you stories. Trust me." (2)

De tijd van de Grote Verhalen en de Nieuwe Ideologieën is voorbij, zegt men. Een serieus politiek manifest, dat een wereldwijde revolutionaire vernieuwing in het politieke denken aan zou kondigen, kan niet meer geschreven worden. De scepsis ten aanzien van universele waarheidsaanspraken is daarvoor tegenwoordig te groot. Bovendien zijn we uitgerust met een behoorlijke dosis wantrouwen ten aanzien van de radicaliteit van revolutionaire inzichten: ze hebben de neiging alles wat niet in hun kader past aan zich ondergeschikt te maken of te negeren.

Postmoderne denkers als Foucault, Lyotard en Derrida voeden dit wantrouwen. Zij concentreren zich in hun werk op het symbolische geweld van vertogen die hun uitsluitende effecten legitimeren met een beroep op autoriteiten als de Rede, de Wetenschap of andere instanties met een Hoger Inzicht. Deze radicale kritiek van de rede lijkt echter het zoeken naar redelijke, dat is: niet-gewelddadige oplossingen van problemen en conflicten onmogelijk te maken. En volgens sommige denkers, die zich opwerpen als verdedigers van Verlichting en moderniteit, is dat nu juist de taak van kritische intellectuelen: het voortzetten van politieke, sociale of economische strijd met 'andere middelen'.

Veel feministische filosofen en wetenschappers staan ongemakkelijk tussen beide posities in. Enerzijds voelen ze zich verwant met het moderne denken, dat tenslotte het idee van een strijd voor de verbetering van de positie van vrouwen mogelijk maakt(e). Anderzijds voelen ze zich aangesproken door de postmoderne rationaliteitskritiek omdat deze ruimte biedt de mannelijkheid, en dus de exclusiviteit van bestaande concepties van rationaliteit aan de orde te stellen. De beide posities lijken moeilijk verenigbaar.

In haar artikel "A Cyborg Manifesto", voor het eerst verschenen in *Socialist Review* (1985), waagt de Amerikaanse filosofe en wetenschapsonderzoekster Donna Haraway toch een poging. (3) Het is volgens haar van groot belang te voorkomen dat het postmoderne relativiseringsvermogen leidt tot politiek conserva-

1 Met bijzondere dank aan Rosi Braidotti en de redactieleden van *Krisis* voor hun commentaar en suggesties bij eerdere versies van dit artikel.

2 Jeanette Winterson, *The Passion*. London 1987.

3 Donna Haraway, 'A Cyborg Manifesto: Science, Technology, and Socialist-Feminism in the Late Twentieth Century' in: D. Haraway, *Simians, Cyborgs, and Women. The Reinvention of Nature*. London 1991.

tisme of morele onverschilligheid. Zij vraagt zich daarom af hoe het postmoderne inzicht over de relatieve geldigheid van elke 'waarheid' (over bijvoorbeeld de positie van vrouwen), gecombineerd kan worden met een onvoorwaardelijke betrokkenheid bij het streven naar een verbetering van de positie van vrouwen. Om een dergelijke contradictoire positie leven in te blazen wil Haraway gebruik maken van de "retorische strategie" van de *ironie*. Dat lijkt een onverwachte stap. Ironie wordt immers vaak geassocieerd met distantie en met de neiging tot relativiseren. Ze lijkt al aan de postmoderne kant te staan, dus hoe zou ze dan ooit kunnen 'bemiddelen' tussen modern en postmodern?

Toch is het inzetten van ironie als postmoderne politieke strategie niet nieuw. Vooral feministische auteurs die op zoek zijn naar nieuwe vormen van subjectiviteit, naar het doorbreken van de vaststaande noties van mannelijkheid en vrouwelijkheid, maken gebruik van ironie als retorisch middel. Door het ironisch citeren of het parodiëren van bestaande subjectposities wil men aannames van oorspronkelijke mannelijkheid of vrouwelijkheid ondermijnen. De ironie heeft daarbij niet zozeer betrekking op mannelijkheid of vrouwelijkheid op zich, maar op de idee van oorspronkelijkheid zelf. Men wil laten zien dat elke 'natuurlijke' identiteit evenzeer een constructie is. De parodie, zo stelt bijvoorbeeld Judith Butler, is een "imitatie zonder een origineel." (4)

Donna Haraway heeft echter meer dan deconstructieve pretenties met haar pleidooi voor ironie. Ze is niet uit op een radicale breuk, maar zoekt naar manieren om de moderne politieke traditie, met name die van het socialistisch-feminisme, te continueren. Ironie kan in Haraway's ogen kennelijk een positieve bijdrage leveren aan de traditionele doelstellingen van politiek-links, zoals het verminderen van sociale en economische ongelijkheden, en het bestrijden van vormen van seksisme en racisme. Ironie heeft volgens Haraway betrekking op "contradicties die niet opgaan in grotere gehelen, ook niet dialectisch, op de spanning onverenigbare dingen bij elkaar te houden, omdat ze [...] alle noodzakelijk en waar zijn". (149) De vraag is of deze eigenzinnige visie op ironie inderdaad de mogelijkheid biedt politieke betrokkenheid en postmodern waarheidsrelativisme samen te denken. Om deze vraag te beantwoorden, wil ik in dit artikel nagaan welke zaken volgens Haraway onverenigbaar, en toch noodzakelijk en waar zijn, en hoe ze die onverenigbare dingen bij elkaar brengt zonder ze te verzoenen - hoe ze, met andere woorden, de rol van ironie in het cyborg manifest gestalte geeft. Maar eerst een korte schets van de inhoud van dit wonderlijke en onnavolgbare politieke manifest over "wetenschap, technologie en socialistisch-feminisme aan het eind van de twintigste eeuw".

Over cyborgs

Het cyborg manifest kondigt zichzelf aan als een pleidooi voor ironie als "een retorische strategie en een politieke methode", en als "een poging een ironische politieke mythe op te bouwen die trouw is aan feminisme, socialisme en materialis-

4 Judith Butler, *Gender Trouble, Feminism and the subversion of identity*. New York 1990.

me". (149) In het centrum van deze mythe staat de cyborg, een nieuwe figuratie van politieke identiteit. Een cyborg is half machine, half mens. Het is een wezen dat de wereld van de hedendaagse science-fiction bevolkt, maar het is ook een kwestie van onze dagelijkse ervaring geworden volgens Haraway. Eigenlijk, zegt ze, zijn we allemaal cyborgs. We leven in een wereld waarin allerlei nieuwe technologieën, met name de informatietechnologie, steeds meer een deel van ons leven en onze ervaring uitmaken. De grenzen tussen ons en de apparaten om ons heen, zoals computers, medische apparatuur en allerlei protheses, vervaagt.

Het pleidooi dat Haraway houdt voor de cyborg als nieuw model van politieke subjectiviteit, is echter met opzet dubbelzinnig. De cyborg is werkelijkheid en fictie: ze bestaat al, want "wij allen" zijn cyborgs, en ze moet nog in het leven worden geroepen: "Wie cyborgs zullen zijn is een radicale vraag; de antwoorden vormen een zaak van overleven." (153) Bovendien ziet Haraway de cyborg als een wenselijke figuratie van subjectiviteit, maar evengoed als een gevaar. Wenselijk, voorzover ze een subject belooft dat zich maximaal verbonden weet met alles wat haar omringt, maar tegelijkertijd risicovol, omdat de cyborg tegelijkertijd verdacht veel trekken vertoont van het westerse ideaal van het volkomen onafhankelijke, autonome individu. De cyborg voelt zich thuis in een postmoderne wereld waarin allerlei grenzen van geen betekenis meer zijn: de grenzen tussen organisme en machine, mens en dier, fysische en niet-fysische wereld zijn voor een cyborg poreus geworden. Ze kent geen oorsprongsgeschiedenis - het verlangen naar het herstel van een verloren gegane eenheid is haar daarom volkomen vreemd. De cyborg is ook 'voorbij elke sekse' ("beyond gender"). (5) Ze probeert juist de zogenaamde natuurlijke grenzen te doorbreken. Ze is, in de woorden van Haraway, 'pervers', vanwege de 'onnatuurlijke' relaties die ze aangaat. Een politiek op basis van gedeelde identiteiten is achterhaald, cyborgs gaan hooguit tijdelijke (monster)allianties aan, op basis van affiniteit. Maar juist die 'losheid' maakt dat de cyborg ook de belichaming kan worden van het spookbeeld van het abstracte, autonome individu, van menselijke subjectiviteit zonder enige wortels, gevoelens en zwakheden.

Volgens het cyborg manifest leven we in een periode van fundamentele veranderingen. Die wereldomvattende transformaties op zowel materieel als ideologisch niveau, eisen een nieuw vocabulaire. In plaats van de realiteit van "oude vertrouwde hiërarchische overheersingen" krijgen we nu te maken met de "enge" nieuwe netwerken van de informatietechnologie. Oude problemen maken plaats voor nieuwe: niet langer 'hygiëne', maar 'stressmanagement'; niet meer 'sex', maar 'genetic engineering'; in plaats van 'representatie': 'simulatie'; geen 'diepte en integriteit', maar: 'oppervlakte en grenzen'. De dualiteit cultuur-natuur is opengebroken - er zijn alleen nog verschillen. Het (gevaar van het) 'witte kapitalistische patriarchaat' vervaagt, overheersingsmechanismen kunnen nu beter geanalyseerd

5 Maar op een vraag naar de sekse van de cyborg antwoordt Haraway toch: "Ja, het is een polychromatische meid.. De cyborg is een 'bad girl' [...] Ze is een meid die probeert om geen vrouw te worden.." in: C. Penley en A. Ross, 'Cyborgs op vrije voeten. Interview met Donna Haraway' in: *Tijdschrift voor Vrouwenstudies* 46, 1991. Vandaar dat ik in dit artikel toch naar de cyborg verwijs als een 'zij'. Zie ook Judith Halberstam, 'Automating gender: postmodern feminism in the age of the intelligent machine' in: *Feminist Studies* 17, nr. 3, 1991, voor wie Haraway's cyborg een machine is, "zowel vrouwelijk als intelligent". (440)

worden in termen van de controle over informatiestromen en systemen van codering. Waar deze nieuwe maatschappelijke ordening het meest gevoelig voor is, is 'stress'. Het grootste gevaar dat een overbelast informatienetwerk bedreigt, zijn storingen in of zelfs de algehele uitval van de communicatie. Volgens Haraway vindt er wereldwijd een "Nieuwe Industriële Revolutie" plaats. Vanwege de opkomst van allerlei nieuwe (micro)technologieën, krijgt de wereldeconomie steeds meer het karakter van een 'thuiswerkeconomie buitenshuis', en wordt arbeid 'gefeminiseerd'. De negatieve effecten van deze ontwikkelingen zullen vooral gevoeld worden door groepen die nu al een kwetsbare positie innemen, met name door vrouwen en zwarten.

Waar het volgens Haraway op aan komt, is dat mensen zich hiertegen kunnen wapenen en verzetten, niet middels een "heldere kritiek, die de basis legt voor een solide politieke epistemologie" (172), maar door een subtiel begrip van "opkomend plezier, nieuwe ervaringen, en krachten die werkelijk in staat zijn om de regels van het spel te veranderen" (173). Mensen moeten middelen vinden om deze nieuwe ervaringen te kunnen beschrijven. Om zich te kunnen verzetten, moeten vrouwen en zwarten 'geletterd' worden in de wereld van de informatietechnologie: "Het schrijven van cyborgs gaat over het vermogen te overleven, niet op grond van oorspronkelijke onschuld, maar door de middelen te pakken te krijgen waarmee de wereld beschreven kan worden, de wereld die hen beschreef als 'anders'." (175). Dit betekent voor Haraway in de eerste plaats dat mensen in staat moeten zijn om andere verhalen te vertellen - over zichzelf, over hun lichamen en hun samenleving -, verhalen die de dominante verhalen, over bijvoorbeeld de oorsprong van de westerse cultuur, kunnen ondermijnen.

De revolutie die het cyborg manifest graag zou willen zien, betreft de verovering van de macht over de taal. Het ideale revolutionaire subject is in Haraway's ogen ingevoerd in de nieuwste technieken op het gebied van de informatica, maar ze maakt daar een subversief gebruik van: ze zal zich verzetten tegen de norm van de perfecte communicatie die de informatietechnologie aan ons oplegt. Het slot van het cyborg manifest benadrukt dit nog eens:

"Het beeld van de cyborg [...] is niet een droom van een gemeenschappelijk taal, maar van een sterke ontrouwe heteroglossia. Het is een verbeelding van een feministisch spreken in tongen om angst te zaaien in de kringen van de super-redders van nieuw rechts. Het betekent het maken en vernietigen van machines, identiteiten, categorieën, relaties, ruimte-verhalen. Hoewel ze beiden zijn opgenomen in de kosmische rondedans, zou ik liever een cyborg zijn dan een godin." (181)

Waar zit nu de ironie in deze tekst? Er blijkt behoorlijk wat speurwerk nodig voor de beantwoording van deze vraag. Gelukkig heeft de 'dader' zelf een belangrijke aanwijzing gegeven middels haar definitie van ironie: begin met te zoeken naar de "onverenigbare dingen." Nu maakt zelfs een oppervlakkige lezing van het cyborg manifest al duidelijk dat deze tekst vele soorten van onverenigbaarheden herbergt: het wemelt er van de tegenspraken. Die conclusie is op zich niet zo interessant. Belangrijker is *hoe* de auteur die tegenspraken een plaats geeft, ze bij elkaar brengt

zonder ze op te lossen, kortom: hoe ze haar opvatting van ironie als postmoderne 'bemiddelaar' tussen modern en postmodern concretiseert.

Mijn speurwerk heeft me (voorlopig, want in het cyborg manifest raak je niet snel uitgelezen) op drie 'plaatsen' gebracht waar ironie een bemiddelende rol speelt, of zou kunnen spelen. Ik beschrijf in dit artikel deze drie plaatsen, en probeer voor elk van de drie vast te stellen of, en in hoeverre, ironie daar het werk doet dat ze volgens Haraway zou moeten doen.

Heteroglossia

De eerste 'plaats' waar ironie gevonden zou kunnen worden, waar dus onverenigbare dingen in het cyborg manifest samen komen, wordt gevormd door de stem van de auteur. Haar ideeën over gefragmenteerdheid en 'heteroglossia' getrouw, spreekt de verteller van het cyborg manifest inderdaad in verschillende tongen. Van de babylonische spraakwerval die het manifest is, heb ik drie stemmen kunnen thuisbrengen. Opvallend is, dat in elk van de drie 'talen' een andere subjectpositie exemplarisch is voor het beeld van de cyborg.

De eerste stem is die van de *socialistisch-feminist*. Zij spreekt haar ongerustheid uit over de onrechtvaardigheden in de wereld, en maakt zich zorgen over toenemende ongelijkheden die vooral op de schouders van zwarten en vrouwen terecht komen. Er is haar alles aan gelegen dat gemarginaliseerde groepen in de maatschappij zich de taal van de technologische wereld eigen maken. Ze waarschuwt voor het gevaar van analfabetisme in dit opzicht. Ze voelt zich aangesproken door modellen van politieke identiteit die voortkomen uit situaties van onderdrukking en het verzet daartegen, bijvoorbeeld het model van het "oppositieel bewustzijn" van Chela Sandoval, of het beeld van "Sister Outsider" van Audre Lorde. Zuidoost-Aziatische dorpsvrouwen die werken in Japanse en Amerikaanse electronicafabrieken zijn de "real-life" cyborgs van deze stem van Haraway.

Het tweede geluid dat in het cyborg manifest is te horen is dat van de *epistemologisch relativist*. Deze levert kritiek op bestaande maatschappelijke verhoudingen middels de introductie van een nieuw vocabulaire. Volgens haar zouden we de laat-twintigste eeuwse samenlevingen moeten beschrijven in termen van de dominantie van de informatietechnologie. Deze kant van Haraway is relativistisch, omdat ze zich bewust is van de contingentie en fragiliteit van het vocabulaire dat ze introduceert. Ze herinnert de lezer op allerlei manieren aan de relatieve waarde van haar eigen constructie door deze aan te kondigen als 'ironische mythe' of als 'fictie'. Op het eerste gezicht doet ze wellicht denken aan Richard Rorty's 'ironische intellectueel', die zich bezig houdt met de constante herschrijving van zichzelf en de wereld. (6) Rorty's benaming past haar echter niet echt, omdat de ironische filosoof zich in Rorty's visie slechts bezighoudt met een privéproject, namelijk het herschrijven van het *eigen* leven. Hij heeft, aldus Rorty, niet de pretenties van een metafysicus, maar van een romanschrijver of dichter: hij hoopt dat een aantal mensen zich 'toevallig' voelt aangesproken door wat ze schrijft. Maar Haraway vindt

6 Richard Rorty, *Contingency, irony and solidarity*. Cambridge 1989.

haar herschrijving van de wereld van voldoende algemeen belang om er een manifest voor te schrijven. Haar ambities zijn niet literair, maar politiek. Vanuit het perspectief van Haraway als epistemologisch relativist zijn "wij allen" cyborgs. We leven allemaal in de wereld van de informatietechnologie, en we zouden onszelf en onze situatie zo moeten 'herschrijven' dat we in die wereld beter thuis raken, en weerbaarder worden tegen de nieuwe gevaren die ons daarin bedreigen.

De derde stem die in het cyborg manifest aan het woord komt, is die van het *creatieve subject*. Het is het subject dat plezier heeft in het spelen met taal, in creatief denken en het openbreken van conceptuele en ideologische grenzen. Ze laat zich graag meenemen door haar eigen retoriek, maar nooit zonder haar gevoel voor humor en zelfrelativering te verliezen. De logica van haar redeneringen of de consistentie in het gebruik van concepten is voor haar van later zorg. Het is het subject dat het meeste gevoel heeft voor ironie, en dat zich nog het meest voelt aangetrokken tot de cyborg: "Ik zou liever een cyborg zijn dan een godin." (181) Voor haar is de cyborg de perverse overschrijder van grenzen, het ontheemde subject zonder oorsprongsgeschiedenis en zonder verlangen naar een verloren paradijs.

Maakt deze meerstemmigheid van het cyborg manifest een ironische tekst? Volgens Haraway's eigen definitie van ironie wel: het cyborg manifest vormt een kakafonie van stemmen die niet opgaan in een groter geheel. De gefragmenteerdheid van de auteursstem staat er bovendien borg voor - zoals dat ook het geval is bij ironische teksten - dat de lezer niet snel in staat is een eenduidige boodschap uit de tekst te destilleren. Toch is dit mijns inziens niet voldoende om de tekst ironisch te maken. De crux zit 'em in de vage aanduiding van het "bij elkaar houden" van al die onverenigbare dingen. Tegenstrijdige dingen mogen niet in een (logisch) coherent geheel worden samengebracht - maar ironie ontstaat ook niet door verschillende visies met één nietje bij elkaar te brengen. De tekst moet zelf iets 'doen' om de ironie tot stand te brengen. Wat dat precies is, laat zich niet zo gemakkelijk formuleren, maar waar het op deze 'plaats' in ieder geval aan lijkt te ontbreken, is een auteursstem die ten opzichte van de drie hier geïdentificeerde stemmen een (ironische) meta-positie inneemt. De drie stemmen worden niet alleen niet met elkaar verzoend, ze worden ook op geen enkele andere wijze "bij elkaar gebracht".

Perverse koppelingen

Een tweede plaats waar ironie gevonden zou kunnen worden is in de protagonist van dit manifest: de cyborg. Haraway probeert immers in de figuur van de cyborg een postmoderne visie op de wereld als dubbelzinnig, ondoorzichtig en ongrijpbaar te koppelen aan een houding van politieke ondubbelzinnigheid. Erkenning van differenties en de constructie van (politieke) eenheid komen in de cyborg bij elkaar. Om duidelijk te krijgen waaruit het cyborg-gevoel voor ironie bestaat, zal ik de cyborg vergelijken met een ander beeld van subjectiviteit dat zich eveneens kenmerkt door een sterke voorkeur voor ironie, namelijk dat van de *romanticus*. Evenals de cyborg is de romanticus er op bedacht dat gebeurtenissen altijd weer onverwachte en onbedoelde effecten kunnen hebben. Ook hij heeft een diep besef van de onbestuurbaarheid van het leven in het algemeen, en van zijn eigen leven in

het bijzonder. En net als de cyborg hecht de romanticus aan het besef dat wij de wereld niet in de hand hebben. (7) De romanticus verlangt naar een paradijselijke toestand van harmonie en eenheid, waarin de wereld voor hem transparant en zinvol is. Hij weet echter dat die toestand onbereikbaar is. Ironie is een manier om te leven met dat onvervulbare verlangen en stelt hem in zekere zin in staat te overleven. Vandaar een uitspraak als: "met ironie valt niet te spotten". (8)

Volgens Alan Wilde kan de romantische vorm van ironie beschouwd worden als *disjunctief*. (9) Deze variant, die volgens Wilde kenmerkend is voor de modernistische literatuur, erkent de gefragmenteerdheid van de wereld. Maar ze probeert deze te beheersen door in het schrijven te streven naar de vormgeving van paradoxen. De contradicties van het leven worden daarmee niet opgelost, maar wel bereikt men een "sluiting" ("closure") op esthetisch niveau.

Hier wordt een duidelijk verschil zichtbaar tussen de cyborg en de romanticus. De cyborg namelijk *lijdt* niet aan de contradicties van het bestaan. Ze heeft geen last van het gevoel van gespletenheid dat de romanticus dagelijks plaagt. Waar de romanticus de ironie *nodig* heeft, om de spanning tussen de onvolmaakte werkelijkheid en het nooit te vervullen verlangen naar eenheid te verwerken, daar betuigt de cyborg in haar omhelzing van de ironie haar *instemming* met de meerduidigheid en multiplicititeit van het bestaan. De cyborg-visie op ironie komt eerder overeen met wat Wilde "*suspensive irony*" noemt. (10) Volgens hem impliceert deze opvatting van ironie een radicalere visie op multiplicititeit en gefragmenteerdheid dan de romantische, en is ze kenmerkend voor de postmoderne literatuur. Het streven naar een esthetische verwerking is opgegeven, de postmoderne ironicus gaat op in de multiplicititeit. Hij bevestigt het contradictoire, absurde karakter van de wereld en geeft uitdrukking aan een actieve en affirmatieve houding ("assent"). Hij probeert daarbij te ontsnappen aan de dichotomie tussen subject en object, tussen zichzelf en de wereld (Wilde, 183) De postmoderne ironicus erkent dat zijn perspectief "beperkt en niet geprivilegeerd" is. Hij heeft te maken met delen die niet zijn in te passen in een groter geheel, aldus Wilde (135).

De cyborg en de romanticus zijn zo beschouwd elkaars tegenpolen. De romanticus is, zo zou je kunnen zeggen, de authentieke mens, die telkens weer getroffen wordt door de absurditeit van het leven, en die zich met allerlei lijnen verbonden weet met dit ondraaglijke aardse bestaan. Hij probeert zich daarvan door

7 In een ander artikel stelt Haraway de wereld voor als een actor, en wel als een 'witty agent' (ze gebruikt de figuraties van de 'Coyote' of 'Trickster'): "Feminist objectivity makes room for surprise and ironies at the heart of all knowledge production; we are not in charge of the world." in: 'Situated Knowledges: The Science Question in Feminism and the Privilege of Partial Perspective' in: D. Haraway, *Simians, Cyborgs, and Women*. London 1991, p. 199.

8 Een uitspraak van de 'uitvinder' van de romantische ironie, Friedrich Schlegel. Zie voor een uiteenzetting over romantische ironie Lilian Furst, *Fictions of Romantic Irony in European Narrative, 1760-1857*. London 1984.

9 Alan Wilde, *Horizons of Assent. Modernism, Postmodernism and the Ironic Imagination*. Baltimore 1981.

10 De term is moeilijk te vertalen. Ze betekent letterlijk: onzeker, twijfelachtig, maar er zit ook het aspect van 'spannend' of 'spanningsvol' in. Het gaat niet om 'suspensive' in de zin van 'op-schortend', want dat impliceert toch de mogelijkheid van een eindoordeel, en dat is nou precies wat volgens Wilde in deze vorm van ironie is uitgesloten.

middel van de ironische distantie los te maken - hoewel hij weet dat dat nooit echt zal kunnen. De cyborg daarentegen is geheel 'ontworteld'. In haar lichaam komen allerlei onverenigbare dingen samen, die zich niet laten verenigen tot een nieuwe 'natuurlijke' eenheid. De cyborg is niet een Mens, maar een hybride, en in die zin vormt ze de belichaming van Haraway's opvatting van ironie als de manier om onverenigbare dingen bij elkaar te houden. Tegelijkertijd vormt dat hybride karakter van de cyborg de basis van haar politieke handelen. De cyborg als figuratie van politieke identiteit ondermijnt de traditionele dualistische denkkaders, die volgens Haraway aan de basis liggen van de logica van elke overheersing.

In een dualistische logica creëert een autonoom Zelf zich een 'ander', die als zijn spiegelbeeld moet dienen. Dat Zelf is "Eén", is God; de idee van soevereiniteit is echter een illusie, aangezien het Zelf in een constante wisselwerking staat met zijn 'ander'. De 'ander' blijft in deze context meervoudig en zonder duidelijke grens. Haraway concludeert dat in een dichotomisch gestructureerde wereld "één te weinig is, maar twee te veel". (177). Het beeld van de cyborg is bedoeld als uitgangspunt voor de deconstructie van de dualiteit van zelf en ander. Een cyborg heeft vele opties: "Eén is te weinig, en twee slechts één mogelijkheid." (180) Met behulp van dualistische denkkaders is bovendien niet te begrijpen wat het betekent een belichaamd subject te zijn in een vertechnologiseerde wereld. Aangezien een cyborg zowel mens, dier als machine is, bevindt ze zich ergens tussen cultuur en natuur, tussen lichaam en geest in. Die dualistische onderscheidingen hebben voor haar geen betekenis. De cyborg stemt in met multipliciteit, omdat ze daar zelf de ultieme belichaming van is.

Wanneer we kijken naar de figuur van de cyborg, dan bestaat de ironie die Haraway wil aanbevelen uit *de partijdigheid van een hybride subject*. Ironie kan niet langer gelokaliseerd worden ergens op het continuüm tussen distantie en betrokkenheid, omdat ze eigen is aan de constitutie van het cyborg-subject als een meervoudig, gefragmenteerd subject. Een cyborg kan 'koppelingen' aangaan met van alles en nog wat. Ze is, in de woorden van Haraway 'pervers'. Het traditionele links-politieke subject was solidair met anderen op basis van gedeelde identiteiten, de cyborg laat zich in haar politieke handelen leiden door een 'tegennatuurlijke' voorkeur voor de 'ander'.

Geen verlangen

Die 'perversiteit' heeft een aantrekkelijke kant. Ze rebelleert tegen aanames van zuiverheid en identiteit, die vaak ten grondslag liggen aan kwalijke praktijken van racisme, seksisme en etnocentrisme, maar ook aan veel links-progressieve projecten: hoeveel radicaal-feministen bezondigen zich bijvoorbeeld niet aan een beroep op onschuldig slachtofferschap of verheerlijking van vrouwelijkheid?

Toch geeft Haraway's anarchisme ook te denken: is het niet te zorgeloos? Want ook een pervers subject doet het natuurlijk niet met zomaar iedereen. Ze heeft haar voorliefdes. Behalve over de 'onnatuurlijkheid' daarvan, blijft Haraway betrekkelijk vaag over de voorkeuren van de cyborg. "Affiniteit: met elkaar verbonden niet door het bloed, maar door keuze, de aantrekkingskracht van één nucleaire groep

voor een andere, begeerte" (155) - dat is waar we het mee moeten doen. Daarom vertrouw ik de cyborg als politiek subject toch niet zo. Een cyborg kiest haar partners op grond van aantrekkingskracht - maar hoe goed is haar oordeelsvermogen eigenlijk? En mocht dat oordeelsvermogen betrouwbaar zijn, is aantrekkingskracht eigenlijk wel voldoende basis voor het aangaan van een politieke binding? Moet er ook niet nog zoiets 'ouderwets' zijn als een 'goed doel' (een beter milieu, een niet-racistische samenleving, een betere opvang van vluchtelingen) waarvoor je die gezamenlijke binding aangaat? (11)

Een cyborg verhoudt zich tot de 'ander' alleen op grond van aantrekkingskracht en begeerte. Andere redenen om relaties met anderen aan te gaan heeft ze niet. Ze beschikt niet over zelfs maar een minimale ethiek, waarin bijvoorbeeld de gevoeligheid voor het lijden van anderen als uitgangspunt voor ethisch en politiek handelen zou kunnen dienen. (12) Dat lijkt me een belangrijk gemis in het profiel van een politiek subject, dat progressief, zelfs revolutionair zou moeten zijn, en moet passen in de tradities van socialisme en feminisme.

Dat gemis is echter wel verklaarbaar. Hoe zou een subject gevoelig kunnen zijn voor het lijden van anderen wanneer haar die ervaring zelf volkomen vreemd is? Haraway schetst met de figuur van de cyborg een subject dat geen wortels heeft, geen oorsprong, geen primaire bindingen, geen onbewuste. Een cyborg aanvaardt en affirmeert alle contradicties en ambivalenties die op haar weg komen. Geen is er kennelijk pijnlijk voor haar. Met andere woorden: de cyborg kent geen verlangen naar eenheid, noch in de psychoanalytische, noch in de romantische betekenis van het woord. Maar is het misschien niet juist een dergelijk verlangen dat constitutief is voor het verlangen naar zoiets als een betere wereld? Veroorzaakt niet juist de ervaring van schrijnende tegenstellingen en pijnlijke tegenspraken dat men op zoek gaat naar oplossingen?

Al bewonder ik de cyborg om haar creativiteit, de manier waarop ze zogenaamde natuurlijke grenzen ontkent, en wars is van elke zuiverheidsideologie, en ben ik jaloers op haar speelsheid en unconventionaliteit - de vonk slaat niet over. Ik voel me niet echt tot haar aangetrokken, omdat ze een gevoel voor het onvolmaakte, voor het tragische mist. (13) Een romanticus laat zich misschien te veel door deze gevoelens in beslag nemen - maar een cyborg lijkt er helemaal niet door geraakt te kunnen worden.

De ironie van de cyborg vormt dus niet werkelijk een bemiddeling tussen mo-

11 Haraway erkent "dat het cyborg-denken geen veiligheidsgaranties kan bieden". Maar ze denkt ook dat er, hoe riskant ook, toch geen betere optie is: "Ik denk juist dat we vanuit overstreden plaatsen moeten blijven strijden, net zoals we in de Verenigde Staten het begrip democratie niet moeten weggeven aan rechts." (In: Penley en Ross, *TVV* 46, p. 165)

12 Zoals Judith Shklar laat zien, zou de minimale ethiek van een liberale politiek moeten zijn dat ze wreedheid bovenaan de lijst van morele ondeugden plaatst. Zie 'Putting cruelty first' in J. Shklar, *Ordinary Vices*. Cambridge, Mass. 1984. Richard Rorty onderschrijft deze visie. Zie 'Private irony and liberal hope' in: *Contingency, irony and solidarity*. Cambridge 1989.

13 Haraway suggereert in de inleiding van *Simians, Cyborgs, and Women*, dat (onder andere) het cyborg manifest is geschreven door een "multiply marked cyborg feminist". (1) Maar volgens mij had het cyborg manifest nooit door een cyborg geschreven kunnen worden. De verschillende 'stemmen' die in het manifest spreken, worden alle gevoed door een zeker verlangen, door ideeën over wat er aan de wereld beter kan.

dern en postmodern op de wijze die Haraway zou willen: een cyborg is zeker een subject dat elke waarheid kan relativiseren, maar haar 'partiality' vormt geen enkele garantie voor een 'no-nonsense commitment', zoals Haraway dat noemt, aan het streven naar de verbetering van de positie van achtergestelde groepen.

Zelfreflexiviteit

Naast de gefragmenteerde stem van de auteur en de figuur van de cyborg, is er nog een derde 'plaats' waar ironie gelokaliseerd zou kunnen worden. Ze heeft dan betrekking op twee intenties die in het cyborg manifest op gespannen voet met elkaar staan. Enerzijds wil Haraway een duidelijk standpunt innemen ten aanzien van de vraag hoe 'wij' als links-progressieve mensen ons zouden moeten verhouden tot allerlei nieuwe ontwikkelingen in de wereld. Het cyborg manifest is een poging een "epistemologische en politieke positie" te formuleren, een "beeld van mogelijke eenheid" (161). Haraway schrikt in dit opzicht niet terug voor generaliserende uitspraken. Maar anderzijds spreekt ze regelmatig haar beduchtheid uit voor universele theorieën, die ze 'totaliserend' en 'imperialistisch' noemt. Als er iets moet worden vermeden, dan is het wel de illusie van een gemeenschappelijke taal, waarin 'ons aller' ervaring verwoord zou kunnen worden: "Geen van 'ons' heeft nog langer het symbolische of materiële vermogen de vorm van de realiteit aan één van 'hen' op te leggen." (157)

Het cyborg manifest wil dus zowel de verwoording zijn van een duidelijke politieke stellingname, als de uitdrukking van het besef van de relativiteit van elke stellingname. Beide inzichten zijn 'noodzakelijk en waar', maar hoe ze naast elkaar te plaatsen zonder dat het ene standpunt afbreuk doet aan het andere? De titel van Haraway's tekst is in dit verband al veelzeggend: het begrip "manifest" plaatst de tekst in de traditie van een bepaald politiek genre. Maar het betreft hier wel "een manifest voor cyborgs", en nog wel een 'ironisch' manifest - hetgeen getuigt van een zekere ambivalentie ten aanzien van diezelfde traditie. Haraway zegt hierover zelf in een interview: "De cyborg is voor een deel een grap: je kunt in deze tijd geen manifest voor communisten meer schrijven - wel voor cyborgs. Maar het is een serieuze grap." (14)

Hoezo kun je in deze tijd geen manifest voor communisten meer schrijven? Een vergelijking met dat *Communistisch Manifest* van Marx en Engels kan verduidelijken hoe Haraway's ambivalentie ten aanzien van de traditie van het politieke manifest gestalte krijgt. (15) Op een aantal punten distantieert het cyborg manifest zich van de visie van zijn 19e eeuwse voorganger. Het gaat met name om een verschillende opvatting van waarheid en partijdigheid, en om een radicaal andere invulling van de relatie tussen auteur en lezer (ergo: van de positie van de kritische intellectueel). Deze vergelijking wil niet alleen verduidelijken waaruit Haraway's

14 In: 'Cyborgs aller landen verenigt u!' Donna Haraway over science fiction en politieke humor'. Interview door Marianne van de Boomen en Annemarie Mol, *De Groene Amsterdammer*. 14 november 1990.

15 Karl Marx en Friedrich Engels, 'Manifest der kommunistischen Partei' in: *Marx-Engels Werke*, deel 4, pp. 461-493.

ambivalentie ten aanzien van het genre van het politieke manifest bestaat, maar ook inzichtelijk maken waarom Haraway haar manifest betitelt als een 'ironische mythe'.

Het communistisch manifest kondigt in zijn inleiding aan dat de communisten een *manifest* van de partij zelf zullen stellen tegenover het *sprookje* van het spook van het communisme dat in Europa zou rondwaren. De ware intenties en bedoelingen van de communisten zullen openbaar worden gemaakt. Niet alleen in deze zin claimt dit manifest 'waar' te zijn, het stelt bovendien dat de gemanifesteerde visie op het wereldgebeuren zelf absoluut juist is. De waarheid van de feitelijke verhoudingen wordt geponeerd tegenover de 'sprookjes' die tegenstanders vertellen, en de 'ideeën' die door wereldverbeteraars worden gefabriceerd. De tekst creëert een lezerspositie die geen ruimte laat aan twijfel of ambivalentie over de waarheid van de tekst. Bovendien is ze voor het grootste deel geschreven in een onpersoonlijke stijl. De auteurs verwijzen naar zichzelf in de derde persoon, als "de communisten", en niet, zoals je zou verwachten, in de eerste persoonsvorm, met "wij". Door dit neutrale vertelperspectief meten de auteurs zichzelf, i.c. het communistisch perspectief, een *grote autoriteit* toe. Deze grote autoriteit wordt gekoppeld aan een *partijdige* positie. De communisten kiezen de kant van het proletariaat in de klassenstrijd. Maar ze staan wel aan de *goede* kant, en dat is niet toevallig. De Geschiedenis is namelijk, zo weten zij, op de hand van dat proletariaat, en een machtiger bondgenoot kan men zich niet wensen. De positionering van de auteurs van het communistisch manifest, tenslotte, is duidelijk: de communisten vormen de *voorhoede* van de revolutionaire beweging van het proletariaat. Ze delen de belangen van het proletariaat. Wat hen onderscheidt is een groter inzicht in de ontwikkeling en de doelen van die strijd. Het proletariaat mag stilzwijgend meegenieten van de welbespraakte manier waarop er met hun klassevijand de vloer wordt aangeveegd, maar wordt zelf in het gehele manifest slechts twee maal aangesproken, met de oproep die als motto en als retorische afsluiting dient: "Proletariërs aller landen, verenigt u!"

In tegenstelling tot het communistisch manifest plaatst het cyborg manifest al met de eerste zin voor raadsels, wanneer het zegt een "ironische politieke mythe" op te willen bouwen. Haraway doet haar best haar lezers zoveel mogelijk te laten *twijfelen* aan haar ware bedoelingen en aan de ernst van haar claims. Ze schrijft wel een manifest, maar dat moet gelezen worden als een mythe - als een *ironische* mythe bovendien. Bovendien *relativeert* de auteur van het cyborg manifest de geldigheid van de eigen boodschap door te benadrukken dat het hier gaat om "mijn" mythe, en "mijn" geloof. In het cyborg manifest is regelmatig een 'ik' aan het woord die "niet een beter standpunt" weet in te nemen, en erkent:

"Ik ben me bewust van het vreemde perspectief dat mijn historische positie met zich meebrengt - een doctoraat in de biologie voor een Iers katholiek meisje, mogelijk gemaakt door de invloed van de Spoetnik op de nationale politiek met betrekking tot het wetenschappelijk onderwijs in de V.S." (173)

Ook de auteur van het cyborg manifest is *partijdig*. Maar aan de ene kant is ze dat

omdat ze niet anders kan: ze is gevormd door haar omgeving, en haar gezichtspunt is altijd perspectivistisch en daardoor *partieel* - het is onmogelijk een standpunt 'boven de partijen' in te nemen dat een overzicht over het Geheel zou bieden. Aan de andere kant is het partijdig-zijn op zich een keuze, gemaakt op grond van epistemologische overwegingen met een grote politieke relevantie: "we lopen het risico uit te komen bij eindeloze verschillen en de verwarrende taak op te geven om partijdige, echte verbindingen te leggen. Sommige verschillen zijn triviaal; sommige vormen de polen van wereld-historische systemen van overheersing. 'Epistemologie' gaat over het kunnen maken van het onderscheid." (161)

In tegenstelling tot de duidelijke standpuntbepaling van de communisten is de positionering van de auteur van het cyborg manifest *ambivalent*. Ze meet zich niet een voorhoede positie aan, omdat ze die zowel gevaarlijk als illusoir vindt. Voor wie of wat zou ze een voorhoede moeten vormen? Soms, zoals gezegd, spreekt ze alleen namens zichzelf, op andere plaatsen in de tekst spreekt ze wel namens een grotere groep: "wij feministen", "wij progressieve mensen" of "wij cyborgs". Maar om daar steeds bij te vermelden dat het hier om een partieel en partijdig gezichtspunt gaat. Of om daar prompt de vraag op te laten volgen: "Wie hoort er bij 'wij' in mijn eigen retoriek?" (p.155)

Uit deze vergelijking kunnen we concluderen dat de tekstuele strategie waarmee de auteur van het cyborg manifest haar twee tegengestelde doelen bij elkaar weet te houden, er één is van een constante zelfreflexiviteit. Ze ziet kans de eventuele claim op universele geldigheid van een uitspraak prompt weer onderuit te halen door bijvoorbeeld te verwijzen naar het mythische karakter van de cyborg figuur, middels haar persoonlijke schrijfstijl, door de nadruk op de onontkoombare partijdigheid en partialiteit van een standpunt, of door de ondermijning van de constructie van politieke eenheid op het moment dat ze deze bevestigt.

Mythe

Dit alles betekent niet dat de 'mythe' van de cyborg *tegenover* de 'waarheid' van het communistisch manifest geplaatst moet worden. Het begrip 'mythe' krijgt in het cyborg manifest vooral een positieve connotatie. Een mythe is hier in de eerste plaats een verhaal dat een bepaalde functie voor de lezer heeft: ze kan helpen een zekere samenhang te zien in de chaos van de wereld. Teksten representeren volgens Haraway niet alleen een werkelijkheid, ze hebben ook een bepaalde *performatieve werking*. Haraway onderschrijft het belang van de post-strukturalistische visie op teksten. In de woorden van de Amerikaanse historicus Hayden White gaat het hier om een opvatting van taal, "die een vertoog eerder opvat als een apparaat voor de produktie van betekenissen, dan als een middel voor de overdracht van informatie over een externe referent." (16)

Terwijl de auteurs van het communistisch manifest er primair op uit zijn hun boodschap zo ruis-loos mogelijk aan iedereen door te geven, geeft de auteur van

16 Hayden White, *The Content of the Form. Narrative Discourse and Historical Representation*. Baltimore 1987, p. 42.

het cyborg manifest te kennen dat zij weet dat het er vooral om gaat of een tekst betekenissen produceert waarvoor afnemers te vinden zijn, en dat haar eigen tekst daar geen uitzondering op is. Ze wil eraan bijdragen dat de lezer de wereld om zich heen op een andere wijze waarneemt, op een andere manier construeert - waardoor die wereld uiteindelijk verandert. Ze spreekt over een "world changing fiction" en een "powerful myth". De mythe moet overtuigingskracht hebben, niet zozeer op grond van logische argumenten, als wel door haar evocatieve kracht. Haraway probeert *beelden* op te roepen die *overtuigen*. Vanuit deze visie op taal construeert het communistisch manifest ook een "powerful myth". Het vertoont in zijn opbouw en retoriek de kenmerken van een groots epos. De held van de geschiedenis is de proletariër, die in de loop van het verhaal mythische proporties aanneemt. In de schets van de voortgang van de geschiedenis kent de tekst een zekere kadans, veroorzaakt door de vele herhalingen, symmetrische omkeringen, analogieën en parallellen. De lezer wordt in een meeslepend relaas opgenomen dat onherroepelijk leidt naar een triomfantelijk en apocalyptisch slot.

Het cruciale verschil tussen beide manifesten is, dat de auteurs van het communistisch manifest ondubbelzinnig *gelooven* in het verhaal dat zij vertellen. De onwaarheid van een 'mythe' staat tegenover de waarheid van de 'wetenschap'. Het cyborg manifest daarentegen stelt dat zijn verhaal een mythe is, niet omdat het pure fictie zou zijn, maar om de lezer attent te maken op het *geconstrueerde* karakter ervan. Om te voorkomen dat haar mythe klakkeloos 'geloofd' wordt, maakt Haraway haar tekst zelfreflexief. Ze maakt haar eigen activiteit als auteur zichtbaar door te spreken van een mythe die ze 'opbouwt', de beelden die haar 'voorkeur' hebben, en haar 'ironische geloof' in de cyborg. Het ontbreken van die zelf-reflexiviteit in het communistisch manifest is in Haraway's ogen dubieus: een kracht die zichzelf als kracht niet onderkent, is een gevaar. Een niet-reflexief vertoog is in haar perspectief een totaliserend vertoog: het biedt de lezer geen ontsnapingsmogelijkheden.

Is deze zelfreflexiviteit nu inderdaad een vorm van ironie? Volgens Haraway's omschrijving van ironie wel: het is tenslotte een manier om 'onverenigbare zaken bij elkaar te houden'. Toch, en opnieuw, constateer ik dat Haraway zich niet genoeg rekenschap gegeven heeft van de aard van ironie. Ze wil een ironische mythe schrijven, maar wat ze doet is reflexieve mededelingen aan de tekst *toevoegen*, die ons vertellen hoe we haar tekst moeten lezen - onder andere als een "ironische mythe". Dat maakt de tekst zelf echter nog niet ironisch. Eerder het tegendeel lijkt het geval. Het cyborg manifest wil, heel integer, exemplarisch zijn voor datgene waar het voor pleit: ironisch schrijven. Haraway vergeet echter dat integriteit en ironie elkaar best kunnen verdragen, maar dan wel op enige afstand. De ironie verdwijnt zodra de eerlijkheid te dichtbij komt. Het schrijven van een 'ironisch manifest voor ironie' komt zo neer op het uitvoeren van een grote verdwyntruc. Het ironisch effect verdwijnt wanneer de ironie reflexief, als ironie, wordt aangeduid. De lezer wordt niet in onzekerheid gelaten, ze wordt niet geconfronteerd met haar eigen oordeelsvermogen. En zo halen de reflexieve opmerkingen de angel uit wat eventueel een ironische tekst had kunnen zijn.

Een kwestie van stijl

In het voorgaande heb ik drie 'plaatsen' aangegeven *waar* de ironie in het cyborg manifest gevonden zou kunnen worden: in de gefragmenteerdheid van de auteur van het manifest, in de cyborg als figuratie van postmoderne subjectiviteit of in zijn zelfreflexiviteit.

Alleen de figuur van de cyborg, als het hybride mengsel dat ze is, bleek door te kunnen gaan voor een ironisch subject. Echter, die ironie vormde toch niet de succesvolle brug tussen moderne betrokkenheid en postmoderne distantie die Haraway graag wil dat ze is. Het risico van de ongeworteldheid en 'losheid' van de cyborg is, dat ze een ongevoeligheid voor het lijden van anderen met zich mee kan brengen. Dit is volgens mij het reële gevaar van 'het ultieme abstracte, autonome individu', dat Haraway zelf weliswaar even aanstipt, maar niet verder uitwerkt.

Hoe het ook te karakteriseren valt - als humoristisch en serieus, speels en politiek bewogen, zelfreflexief en gefragmenteerd -, het cyborg manifest zelf wordt nergens echt ironisch. De belangrijkste inschattingsfout die Haraway mijns inziens heeft gemaakt, is haar vooronderstelling dat ironie ingezet kan worden als een *methode*. Een methode zet op systematische wijze een lijn uit om een bepaald doel te bereiken. Een methode kan heel goed worden geëxpliciteerd en verdedigd (bijvoorbeeld in een manifest), en vervolgens worden toegepast. Ironie is echter geen methode, maar eerder een *stijl* van schrijven. (17) Een stijl van schrijven is navolgbaar of imiteerbaar, maar je kunt haar niet 'toepassen'. De auteur van een manifest, die een ironische stijl van schrijven wil propageren, kan dat dus alleen doen door 'gewoon' ironisch te schrijven. Ze zal zich moeten onthouden van elke neiging tot explicitering of uitleg. Ze moet ervan uitgaan dat haar lezers 'goede verstaanders' zijn, dat ze voldoende context met haar delen om haar ironische opmerkingen als zodanig te herkennen. De auteur van het cyborg manifest heeft niet durven vertrouwen op die goede verstandhouding, op die *intimiteit* tussen haar en haar lezers. Tegen wil en dank construeert ze, geheel volgens de regels van het klassieke manifest, haar lezerspubliek als een *buitenwereld*, die (nog) geen weet heeft van de opvattingen die ze wil verwoorden. En zo kent het cyborg manifest toch zijn eigen ironie: de (tragische) ironie van een auteur die, in een pleidooi voor de fundamentele openheid en ambivalentie van elk verhaal, de greep op haar lezers niet wil verliezen.

Een pleidooi voor ironie is alleen overtuigend als het zó (ironisch) geschreven is, dat het uitnodigt tot creatieve navolging. Het beste manifest voor ironie is volgens mij een meesterlijk geschreven ironisch verhaal.

17 Bruno Latour maakt in dit verband een interessant onderscheid tussen *meta-reflexiviteit* en *intra-reflexiviteit*. Meta-reflexiviteit is als methode "de poging van een tekst te voorkomen dat de lezers hem geloven". Intra-reflexiviteit daarentegen verwijst naar de stijl van een tekst. Elke (goede) schrijver besteedt vooral daaraan veel aandacht. Het probleem is immers veel-
eer, volgens Latour, hoe de lezer te verleiden een verhaal wèl te geloven. Zie Bruno Latour, 'The Politics of Explanation: an Alternative' in: S. Woolgar (ed.), *Knowledge and Reflexivity. New Frontiers in the Sociology of Knowledge*. London 1988.